Nogmaals (de) Oosterhoogebrug

Jan van den Broek

In het laatste nummer van Stad en Lande van 2016 heeft Willem Pauwelussen argumenten aangedragen voor de stelling dat een til over de Hunze de beste kandidaat is om als naamgever voor de buurtschap Oosterhoogebrug te worden beschouwd.[1] Overtuigend vond ik ze niet. Het artikel was voor mij aanleiding om nog eens in mijn aantekeningen te duiken en de belangrijkste punten op een rijtje te zetten.

De Regattabrug vanuit het westen

Hogebrug

De oudste teksten waarin ik de naam 'Oosterhoogebrug' ('*Oesterhogerbrugge'*) heb aangetroffen dateren uit 1597.[2] De aanduiding 'Hogebrug' zonder 'Ooster' komt vaker en ook al eerder voor, maar je moet dan uit de context opmaken of hiermee de Oosterhoogebrug of Noorderhoogebrug wordt bedoeld. De brug bij de latere buurtschap Noorderhoogebrug (die een enkele keer ook als 'Westerhoogebrug' wordt aangeduid) wordt in 1514 voor het eerst gemeld ('*de Hogerbrugge bij Katers cruce'*), maar is waarschijnlijk in of omstreeks 1473 gebouwd.[3] De twee keer dat we vóór dat jaar op een 'Hogebrug' stuiten moet het gaan over de brug die later Oosterhoogebrug is gaan heten.
Hierbij is het van belang onderscheid te maken tussen vermeldingen met en zonder lidwoord. Wanneer er sprake is van '***de*** Hogebrug' mogen we aannemen dat niet het gehucht, maar een oeververbinding bedoeld wordt. Wanneer een lidwoord ontbreekt ***kan*** dat erop wijzen dat met het woord 'Hogebrug' het gehucht wordt aangegeven dat zijn naam

---

1 Willem Pauwelussen, 'Waar lag de allereerste Oosterhoogebrug?', in: *Stad en Lande,* jrg. 2016 nr. 4, 18-22.

2 GrA 1534-240 sub dato en GrA 2041-361 (Verzameling van Stukken 9 fol. 302).

3 Zie Jan van den Broek, *Een kronkelend verhaal*, 167-168 en 179 plaatje 18.9.

ontleent aan de gelijknamige brug. De vermeldingen zonder lidwoord komen voor het eerst voor aan het eind van de 16e eeuw.

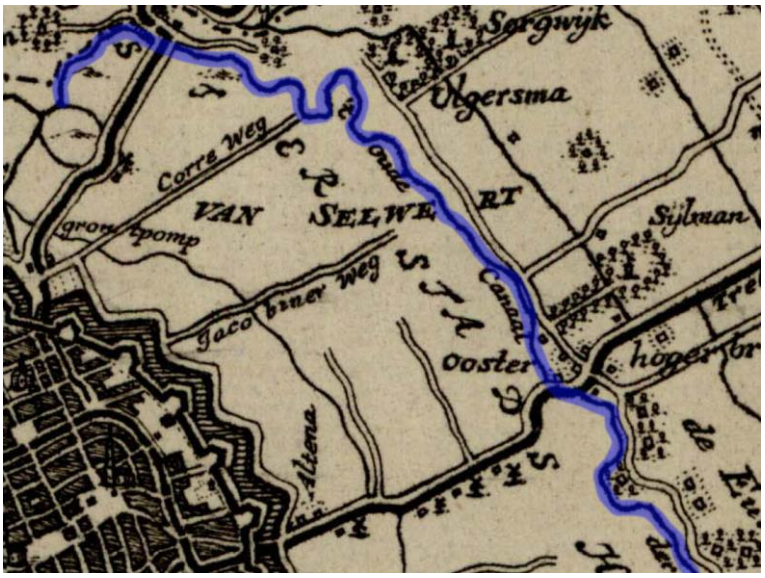

Bewerkte uitsnede uit de kaart van Beckeringh (GrA 1536-6310).

Op de kaart van Beckeringh (1781) staan de woorden *'t oude Canaal der [Hunse]* langs de oude bedding van de Hunze die tot een eenvoudige sloot was vervallen. Dat was het gevolg van de afleiding van de rivier naar en langs de stad Groningen (c. 1400). In de voormalige gemeente Noorddijk heette deze watergang 'Selwerderdiepje'.

Het woord *'canaal'* staat naast de kunstmatige waterloop waarmee in de 13e eeuw een grote, westwaarts gerichte Hunzekronkel is afgesneden.

Een lus afgesneden

De weg die vanuit Groningen naar het oosten liep, kruiste de Hunze op de plek waar later het gehucht Oosterhoogebrug zou ontstaan. Het gebied tussen de stad en de rivier maakte deel uit van het Oosterhamrik, dat op zijn beurt bij de zogenaamde 'Stadstafel' hoorde, het gebied buiten de stadsmuren dat onder het gezag van het stadsbestuur viel. Het bewuste deel van de Stadstafel wordt voor het eerste vermeld in een akte uit 1258,[4] maar in die tekst staat niets over een weg of brug. De akte bevat echter wel een detail dat van belang is voor de reconstructie van de ontwikkelingsgeschiedenis van dit gebied. Het wordt in dit stuk aangeduid als zijnde gelegen tussen 'de rivier en de stad' ('*ab amne usque ad civitatem'*). Met de rivier kan alleen de Hunze bedoeld zijn. Het feit dat het woord *amnis* ('rivier') wordt gebruikt en niet *fossatum* ('gracht', 'gegraven watergang'), maakt duidelijk dat de grote Hunzekronkel ten oosten van de stad Groningen ten tijde van het opmaken van de akte nog niet was afgesneden of dat dit zo kort tevoren was gebeurd, dat de oude Hunzebedding – die ter hoogte van de Zaagmuldersweg liep – nog als de natuurlijke grens tussen de Groninger Stadstafel en het kerspel Noorddijk werd ervaren. Het zou me niet verbazen wanneer het graven van dit ruim 600 meter lange afsnijdingskanaal, waarvan het tracé ten westen van de huidige Pop Dijkemaweg liep, in verband staat met de grootschalige turfgraverij van het klooster Aduard in de Gorechter en Drentse venen langs de bovenloop van de Hunze.[5] In elk geval ligt het voor de hand dat de Aduarders hun turf via de Hunze en

4 Verdrag tussen Groningen en Fivelgo, 9 juni 1258 (GrA 2100-52; OGD I 126).

5 Het zou te ver voeren dit thema hier verder uit te werken. Ik hoop dat elders nog eens uitvoerig te kunnen doen.

het afsnijdingskanaaltje noordwaarts afvoerden om het uiteindelijk in de buurt van hun klooster als brandstof te verstoken.[6]

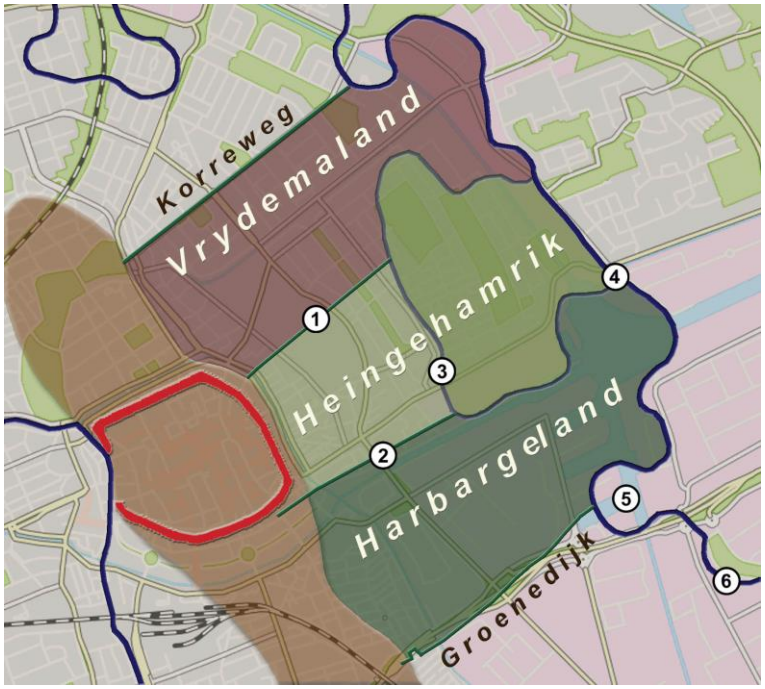

Groningen, de Hunze, het Oosterhamrik en zijn drie onderdelen

1. Vremerweg, scheiding tussen Vrydemaland en Heingehamrik
2. Herebure zuidwending, scheiding tussen Heingehamrik en Harbargeland
3. Kronkel in de oorspronkelijke bedding van de Hunze; in de 13e eeuw afgesneden door het graven van een kanaaltje dat begint bij 4.
4. De plaats waar de Hunze een scherpe bocht in westelijke richting maakte; ten zuiden van deze plek bevond zich een voorde of – minder waarschijnlijk – brug.
5. Locatie van de Gronenburg.
6. Hunze.

Het wat donkerder gekleurde deel van het Heingehamrik heeft oorspronkelijk bij het kerspel Noorddijk gehoord.

'Herebure sidwendene'

Bij het idee van een oude landweg vanuit Groningen naar het oosten is de legendarische Stadsweg het eerste waar je aan denkt. Maar over het tussen de stad en de Hunze gelegen deel van die route zwijgen de oude bronnen. Toch zijn er voldoende aanwijzingen om een reconstructie te wagen. Het Groninger Oosterhamrik bestond uit drie delen. Van noord naar

---

6 Op de kaart van Beckeringh staan bij dit afsnijdingskanaal de woorden *''t Oude Canaal'.* Deze woorden slaan niet op het kanaaltje zoals men geneigd is te denken. Ze zijn onderdeel van de aanduiding *''t Oude Canaal der Hunse'* waarmee Beckeringh de hele oude bedding van de Hunze bedoelt.
Zie voor de routes waarlangs de Aduarders hun turf kunnen hebben vervoerd mijn *Een kronkelend verhaal*, 188-194 (Bijlage 1, 'Het Aduarderdiep opnieuw bekeken') en enkele web-publicaties: *Groningen en het Drentse water* 2 ('*Aduard, Drenterwolde en de Hunze'*) 24-25, *Groningen en het Drentse water* 5 ('*Tussen Aduard en Drentse A (13e en 14e eeuw)')* 9-18, 81 evv. en *Aduard, het water en het landschap,* in het bijzonder het hoofdstuk 'Turf' (40-57).

zuid heetten deze deelgebieden Vrydemaland, Heingehamrik en Harbargeland; [7] ze waren van elkaar gescheiden door ‘zuidwendingen’: lage dijken tussen parallelle sloten, die ook als ontsluitingswegen dienden. In dit verband is alleen de dijk van belang die in de eerder genoemde akte van 1258 ‘*Herebure sidwendene’* genoemd wordt, de latere Harbargeweg of ‘Herbergiersweg’, die op de kadastrale minuut staat aangegeven als ‘Boermandeweg’ en gedeeltelijk samenvalt met (een stukje van) het huidige Eemskanaal Zuidzijde. Deze zuidwending voerde vanaf de Hondsrug oostwaarts naar de oeverwal langs het oost-west lopende gedeelte van de hierboven genoemde grote rivierlus. Deze oeverwal volgend kwam men bij een voorde of brug waar men de Hunze kon oversteken. Deze plek moet zich ter hoogte van het huidige perceel Regattaweg 2 hebben bevonden, enkele tientallen meters ten noorden van de Tasmantoren. Eenmaal aan de andere kant van de rivier kon men rechtdoor over de *Wyrkeszuidwending* (later Hinkemahornsterweg geheten, nu Timpweg en Woldweg) naar de Borgsloot en Fivelgo, of rechtsaf, via de Euvelgunnerweg en Ulgerweg naar Duurswold.

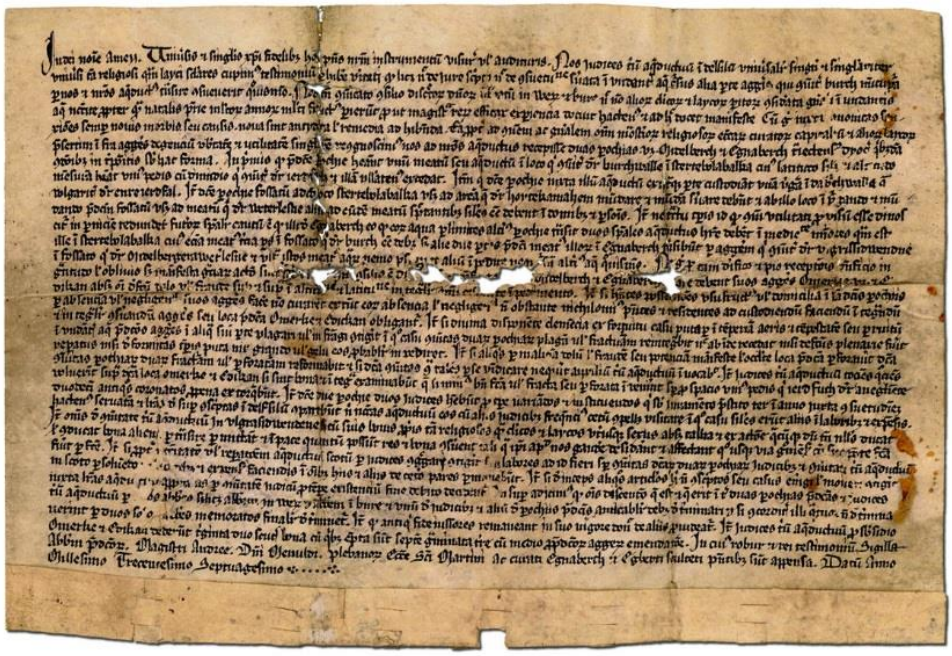

GrA 708-62 (OGD I 571; oorkonde B)

De uit 1370 daterende akte waarbij Middelbert en Engelbert toestemming krijgen om hun water bij *Stertebolabalka* in de Borgsloot te lozen en waarin sprake is van de weg-met-brug die de Groningers bezig zijn aan te leggen.

‘De weg van de Groningers’

Ik vermoed dat de hier beschreven route tussen de Hondsrug en de Hunze in de tweede helft van de 14e eeuw is vervangen door een nieuwe weg. Een aanwijzing daarvoor vinden we in de akte van 1370, waarbij de kerspelen Engelbert en Middelbert toestemming kregen

---

7 De in de bronnen aangetroffen spelling van deze namen varieert. Zie voor verwijzingen mijn *Groningen, een stad apart* (waarin op p. 254 Vrydemaland en Heingehamrik per ongeluk met elkaar zijn verwisseld) en *Een kronkelend verhaal* (vooral 133).

om hun water via de Scharmerzijl op de Eems te lozen.[8] In dat stuk wordt gewag gemaakt van een weg-met-brug die toen door de Groningers was gepland of reeds in uitvoering was.[9] Als ik mij niet vergis gaat het hier om een weg die vanaf de stad Groningen werd aangelegd aan de noordzijde van een tot schipsloot verwijde watergang die aansloot op het zuidelijke stuk van de ruim een eeuw eerder afgesneden Hunzebedding. De genoemde brug zal dan gebouwd zijn aan het oostelijke uiteinde van de nieuwe weg, daar waar deze uitkwam bij het kanaal waarmee de grote Hunzelus was afgesneden. Hierdoor ontstond de situatie die nog altijd herkenbaar is: de tot schipsloot verbrede watergang met het aansluitende stuk rivierbedding is het Damsterdiep tussen de stad en Oosterhoogebrug en de in de akte genoemde 'weg van de Groningers' is de weg aan de noordzijde van het Damsterdiep. De brug over het kanaal bevond zich tussen Rijksweg 1B en Pop Dijkemaweg 1A.[10] Deze plek was bij uitstek geschikt voor een brug: in tegenstelling tot de plaats van de voorde (of oudere brug), waar de rivierbedding breed (en ondiep) was, zal het afsnijdingskanaal minder breed (maar wel wat dieper) zijn geweest.
De omstreeks 1370 gebouwde brug heeft haar functie omstreeks 1400 verloren als gevolg van de aanleg van het Schuitendiep. Daardoor werd het water van de Hunze naar de stad afgeleid en vervielen de Hunze en ook het afsnijdingskanaal tot onbeduidende sloten. Vanaf dat moment was het niet langer nodig om een hoge brug op die plek te onderhouden. Na verloop van tijd zal deze zijn vervangen door een eenvoudige balkbrug of duiker.
Aangezien het afsnijdingskanaal in de periode 1370-1400 als waterweg heeft dienst gedaan, moet de omstreeks 1370 gebouwde brug een zekere vrije doorvaarthoogte hebben gehad. Een eenvoudig 'hoogholtje' kan deze brug niet zijn geweest; de 'weg van de Groningers' werd door lastdieren en wagenspannen gebruikt, zodat ook de brug minimaal een meter of twee breed moet zijn geweest.

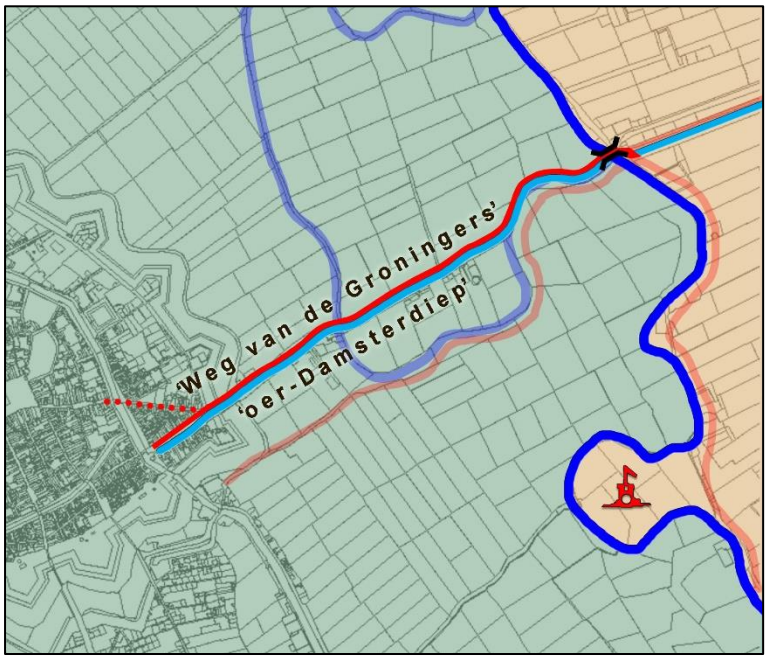

Vóór en na 1370

De in de akte van 1370 vermelde 'weg van de Groningers' met de bijbehorende nieuwe brug ingetekend op de kadastrale minuut van 1832.

Met doorzichtige rode lijnen zijn enkele reeds bestaande wegen aangegeven. Vanaf de Hondsrug liep de *Hereburе Sidewendene* naar de oeverwal ten zuiden van de grote Hunzekronkel die in de 13e eeuw is afgesneden. De weg kruiste de Hunze waarschijnlijk door middel van een voorde. Ten oosten van de Hunze lagen de *Wyrkeszuidwending* en de Euvelgunnerweg.

8 GrA 708-62 en 498 (OGD I 571).
9 De Latijnse tekst heeft *'via Groniensium cum suo ponte'* ('de weg van de Groningers met hun [of: zijn?] brug').
10 GPS 53.225449, 6.597267.

Een vanaf de latere Steentil oostwaarts lopende sloot is verbreed en vormt samen met een deel van de oude Hunzekronkel een nieuwe vaarweg in oostelijke richting (het 'oer-Damsterdiep'). Voor het kruisen van de Hunze moesten de schippers, net zoals hun collega's bij het latere Oosterhoogebrug, twee overtomen 'nemen'. Deze zijn hier niet ingetekend.

Damsterdiep en Hogebrug

De situatie bij het huidige Oosterhoogebrug veranderde ingrijpend toen het Groninger Oosterhamrik in 1424 toestemming kreeg om zijn water via de Scharmerzijl op de Eems te lozen.[11] Daartoe is het gedeelte van het huidige Damsterdiep gegraven dat tussen de voormalige Hunze en het Lustigemaar (ten noordoosten van Ten Boer) ligt. Om deze watergang aan te kunnen leggen moesten binnen het kerspel Noorddijk drie landwegen worden doorgraven: de Hogeweg (nu Pop Dijkemaweg-Regattaweg) over de oostelijke oever van de oude Hunze en het afsnijdingskanaal, de c. 2 km oostelijker gelegen Noorddijkerweg en, nog eens ruim 650 meter verder, de weg over de Borgwal. Volgens het principe dat degene die schade veroorzaakt deze ook moet herstellen, waren het de Groningers die ervoor moesten zorgen dat het landverkeer geen hinder van het nieuwe kanaal zou ondervinden. Om die reden bouwde de stad Groningen twee bruggen over het nieuwe Damsterdiep, ook al betrof het plekken die buiten de Stadstafel lagen:[12] de nu Regattabrug geheten brug die vanouds 'Hogebrug' werd genoemd, en de Ruischerbrug.[13]

De eerste vermeldingen van de hoge brug over het Damsterdiep dateren van kort na haar bouw: ze wordt genoemd in de zgn. 'Focko Ukenakeuren' van 1427 en in de akte waarbij het Groningen Westerhamrik werd ingelaten in het Scharmerzijlvest (1434).[14]
Tien jaar eerder, bij de inlating van het Oosterhamrik in 1424, was bepaald dat er een zijl moest worden gebouwd in de hamriksdijk. Doel daarvan was het Scharmerzijlvest te vrijwaren van Drents water dat vanuit het Schuitendiep via het nieuwe kanaal dat gebied zou kunnen binnendringen. De in de akte opgegeven wijdte van de zijl wijst er op dat het Damsterdiep van meet af aan mede bedoeld was als scheepvaartkanaal en dat het niet alleen gegraven is ten behoeve van de afwatering.

Een dam onder de brug

Of de zijl echt op de aangegeven plaats is gebouwd weten we niet met zekerheid. Wel staat vast dat de Groningers zelf ook belang hadden bij een kering, maar dan om te voorkomen dat zout zeewater vanuit het oosten via het Damsterdiep de stadshamrikken zou binnendringen. Om die reden is ten tijde van de grote overstroming die in augustus 1573

---

11 GrA 708-499 reg.nr. 11 (18 mei 1424).

12 Het is een misvatting te denken dat de stad Groningen verplichtingen had ten aanzien van alle infrastructurele werken waarbij zij enig belang had. Daar waar ze belast was met de onderhoudsplicht ten aanzien van een object is dat steeds terug te voeren op de bij het tot stand komen van het object heersende juridische verhoudingen.

13 GrA 2100-921.3.1 (1562). Een transcriptie en analyse van deze tekst is opgenomen in de archiefinventaris en kan worden geraadpleegd via www.archieven.nl.

14 GrA 2-20 reg. nr. 66 (25 april 1427) 708-63 reg.nr. 14 (10 november 1434).

een groot deel van Groningerland blank zette, een dam gelegd onder de Hogebrug.[15] Uit de aantekeningen die toen zijn gemaakt blijkt dat de ingelanden van de Groninger hamrikken op grond van oude gewoonten het recht claimden om het Damsterdiep op deze plaats af te dammen.

De afsluiting van het Damsterdiep was uiteraard slecht voor het goederenvervoer. De stremming leidde dan ook tot protesten van schippers en kooplieden. Op 10 september 1573 lagen er in het Damsterdiep voor de dam 100 vaartuigen met graan en andere waren die Groningen niet konden bereiken. De ingelanden van de hamrikken waren pas bereid de dam weg te halen toen het stadsbestuur een subsidie toezegde voor het verbeteren van de Damsterdiepsdijken en accoord ging met de onmiddellijke uitvoering van het project.

De vroegste vermelding van een dam *'an de Hogerbrugge slachdoeren'* trof ik aan in de stadsrekening over 1546-1547.[16] In diezelfde bron vond ik het gedeelte van het Damsterdiep tussen de Hogebrug en de Ruischerbrug ook voor het eerst genoemd als een van de 'panden' waarin het diep ten behoeve van het onderhoud was ingedeeld.[17]

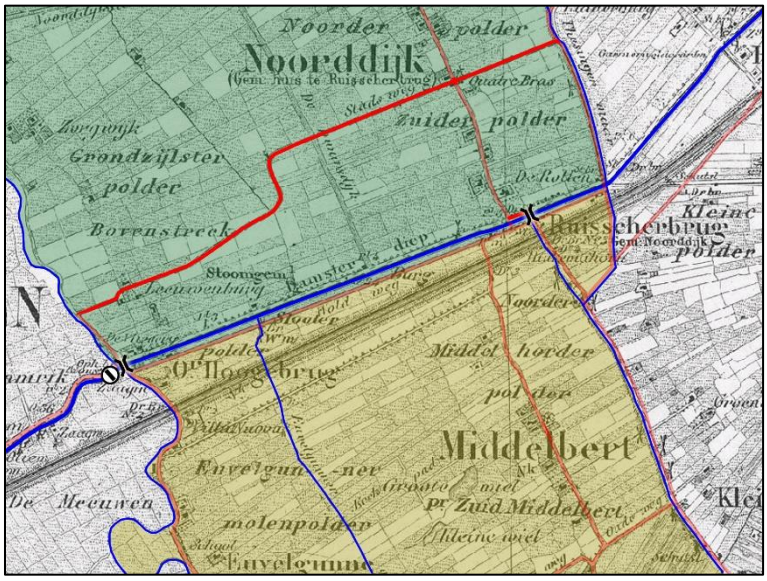

Infrastructurele werken c. 1425

Bestaande wegen zijn met doorzichtige rode lijnen aangegeven. Nieuw zijn:

- het Damsterdiep
- een zijl in de oostelijke dijk van het Groningen Oosterhamrik
- de Hogebrug en Ruischerbrug over het Damsterdiep
- de Stadsweg door Noorddijk
- een klein stukje weg vanaf de Wyrkeszuidwending (Woldweg) naar de Ruischerbrug en vanaf diezelfde brug naar de Noorddijkerweg

Het Damsterdiep ligt c. 30 meter ten noorden van de Wyrkeszuidwending, die de kerspelgrens vormde tussen Noorddijk (groen) en Middelbert (geel). Op deze zuidwending liggen de Timpweg en Woldweg.

---

15 GrA 2100-648 (resoluties van het stadsbestuur inzake de wering van zout water uit het Oosterhamrik; 10 september en 8 oktober 1573); zie ook W.J. Formsma en R. van Roijen (eds.), *Diarium van Egbert Alting 1553-1594*, RGP Grote serie 111 ('s-Gravenhage 1964) 248, 250 en 252 en GrA 136-2500 fol. 117-119.

16 GrA 2100-7.6, fol. 242 en 246.

17 GrA 2100-7.6, fol. 244.

Een kwestie van geloof

Er is geen enkele aanwijzing voor de veronderstelling dat zich aan het einde van de 14e eeuw bij 'de brug van 1370' over het Hunzekanaal al een nederzetting heeft ontwikkeld. Het lijkt me dan ook erg onwaarschijnlijk dat het veel later in de bronnen opduikende gehucht Oosterhoogebrug zijn naam te danken zou kunnen hebben aan een brug die er ooit gedurende enkele decennia was geweest maar allang verdwenen was. Datzelfde argument geldt natuurlijk nog veel meer voor het geval men ter plaatse van de eerdergenoemde voorde door de Hunze een hoge brug zou willen veronderstellen.

Er zijn geen oude teksten die het kunnen bevestigen, maar geloofwaardiger lijkt me het volgende scenario. Omstreeks 1425 heeft het Groninger stadsbestuur een 'waarman' aangesteld voor het beheer van de zijl in de Oosterhamriksdijk en hem ook belast met het innen van bruggeld van de passanten van de Hogebrug. De investering moest immers op de een of andere manier terugkomen. Verder zal er al vroeg iemand (de 'waarman' zelf?) op het idee gekomen zijn dat de Hogebrug en de zijl een uitgelezen plek waren voor een tapperij. Die tapperij of herberg zal het begin geweest zijn van het gehucht dat nu Oosterhoogebrug heet.